

Marko Matešić
Mira Ursić

Urbano naslijeđe grada Zadra kroz stoljeća

Zadar je grad iznimno duge povijesti s izuzetno vrijednim kulturnim naslijeđem. Smješten u samom srcu Jadrana, grad predstavlja urbani centar Sjeverne Dalmacije. Zahvaljujući svom vrlo povoljnom položaju uz morsku obalu i svojim topografskim i klimatskim prednostima, bio je naseljen još u 9. st. pr. Kr. Nastanili su ga pripadnici ilirskog plemena Liburni. Tada je taj dio jadranske obale nosio i ime tog plemena, a njegovo područje protezalo se od rijeke Raše u Istri do rijeke Krke u Dalmaciji. Liburnija je u antici bila najurbaniziranije područje na cijeloj istočnoj obali Jadrana. Car Oktavijan (63. god. pr. Kr. – 14. god) vodio je osvajačku politiku, želio je proširiti rimsku državu. Logičan slijed bila je ilirska pobuna koja je poznata pod nazivom "Batonov ustanak". Područje Liburnije uključuje se u Rimsko Carstvo nakon gušenja Batonova ustanka od 6. do 9. god. i ostaje u njegovu sastavu sve do propasti 476. godine. Svi gradovi provincije, pa i Liburnije, s obzirom na nastanak mogu se podijeliti u dvije skupine. U prvu skupinu pripadaju gradske formacije koje su nastale evolucijom, znači većina ih je nastala u predrimsko doba. U tu skupinu pripada većina gradova antičke Liburnije. Drugoj skupini pripadaju gradovi koji su nastali intervencijom izvana, bilo kao kolonije, kao vojni logor i sl. Među njih, u Liburniji, ubraja se samo Zadar. (Suić, 1981: 225–269) Tako je antički Zadar u ranom Carstvu poslužio kao model drugim gradskim naseljima kontinentalne Liburnije koja će slijediti primjer Zadra u gradnji arhitektonskih objekata i struktuiranja gradskog areala. (Suić, 1981: 194)

Porijeklo rimskog urbanizma

Rimska gradogradnja i urbana kultura bila je u bliskom dodiru s urbanističkim naslijeđe Etruščana. Etruščani su bili poznati kao vrsni graditelji, koji su imali razvijenu teoriju i praksu o osnivanju grada. Rimljani su tu teoriju i praksu preuzeli i dalje razvijali. Naime, etruščanska arhitektura bila je pod utjecajem grčke, ali planovi njihovih gradova i građevina pokazuju samosvojnost. Etruščani su imali stroge propise o osnivanju grada, vrlo su precizno određivali tehniku izbora lokacije, zauzimanje prostora, omeđenje, tj. limitaciju gradskog areala i njegovu unutrašnju prostornu organizaciju. (Milić, 1990: 181) Iako su Rimljani dosta elemenata u gradogradnji i arhitekturi

pozajmili od Etruščana i Grka, ti elementi uskoro su dobili pravo rimsko obilježje, postali su „rimski“. Rimski grad, za razliku od grčkog, ima manje izraženu zonsku slojevitost; u njegovu se planu sakralni i profani, oficijelni i civilni, javni i privatni sadržaji isprepliću i tako čine složeniji strukturalni sustav. Javne površine rimskog grada raskošne su i raznovrsne. Ulice su komunalno opremljene, prostrane i uokvirene prostranim trijemovima. Glavne ulice krase skulpture, slavoluci, razni javni objekti i hramovi. Žarište rimskog društvenog života svakog grada glavni je gradski trg – forum. Osim foruma svaki rimski grad morao je imati posvećeni prostor – kapitolij, posvećen Jupiteru, Junoni i Minervi. (Milić, 1990: 196–197) U tim općenitim crtama, takav postupak bio je primijenjen i u Zadru.

Colonia Iulia Iader

Zadar je najvjerojatnije postao kolonijom (*Colonia Iulia Iader*) u prvim godinama vladavine cara Augusta, nakon 27. god. pr. Kr. O tome nam svjedoči natpis: „*Imp(erator) Caesar divi f(ilius) Augustus, parens Coloniae, murum turris dedit*“. Ovdje se car August navodi kao „otac kolonije“ na temelju čega se može pretpostaviti da je on osnivač kolonije. (Giunio, 2005: 169) No važno je napomenuti da pitanje tko je i kada osnovao koloniju u Zadru i dalje ostaje otvorenim. Neki autori vjeruju da ju je Cezar osnovao između 46. i 44. god. pr. Kr. jer je kolonija dobila po svom osnivaču, Cezaru ili caru Augustu, atribut *Iulia*. (Suić, 1981: 152–155) Osnivanjem kolonije rimskih građana Jader doživljava preobražaj. Mijenjaju se svi urbani elementi koje je grad stekao u predrimsko doba. Iz tog je doba vjerojatno, u sada novoplaniranom gradu, ostala sačuvana samo lokacija kulturnog mjesta. (Suić, 1981: 185)

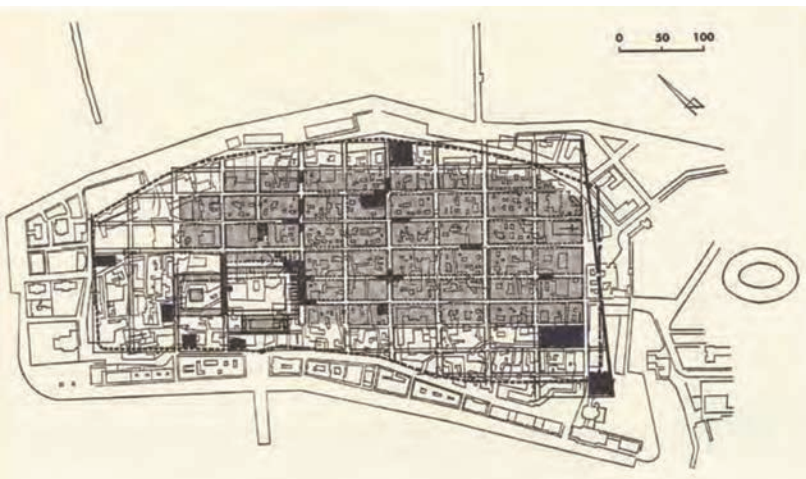
Urbanistički lik Jadera

U vrijeme osnutka kolonije u Zadru, urbanizam doseže visok stupanj. Ako pogledamo samo zračni snimak Zadra, uočiti ćemo sačuvanu antičku osnovnu strukturu do današnjeg doba. (Suić, 1981: 186–188) Grad je nastao na prostoru poluotoka i podignut je prema osnovnim principima rimske urbanistike. Zahvaljujući ravnom

terenu, omogućena je ortogonalna podjela prostora. Takav smještaj omogućava gradu uspješniju obranu jer se samo jedna kopnena strana može dobro fortificirati, a da grad nije izoliran kao otok. (Cambi, 2002: 52) Bilo koji antički grad od većeg značenja podiže gradske zidine. Na jugoistočnom dijelu grada otkriven je dio ranocarskog bedema s više gradskih ulaza. Na toj liniji zidina nalazila su se glavna gradska vrata flankirana oktogonanim kulama. Na tom mjestu prvotna je vrata zamijenio monumentalni slavluk. Slavluk je raščlanjen trima lučnim ulazima koja su oslonjena na četiri baze ukrašene na obje strane polustupovima s kapitelima. Iznad arhitrava najvjerojatnije su se nalazile reprezentativne skulpture (s obzirom da je riječ o glavnom ulazu). Od tih gradskih vrata pružao se glavni dekuman (*decumanus maximus*) čiji je pravac zadržan u današnjoj Širokoj ulici (Kalelargi). U blizini gradske luke nalazio se emporij. Tu su otkriveni ostaci skladišta – *horrea*. Popločanje emporija spominje se na jednom natpisu istaknutom na atiku slavoluka Melije Anijane. Iznad luka bile su postavljene skulpture Tritona. Sačuvani su samo neki dijelovi spomenika jer je slavluk bio premještan tijekom vremena više puta. Njegovo izvorno mjesto još je uvijek nepoznato. (Jeličić Radonić, 2014: 93–94)

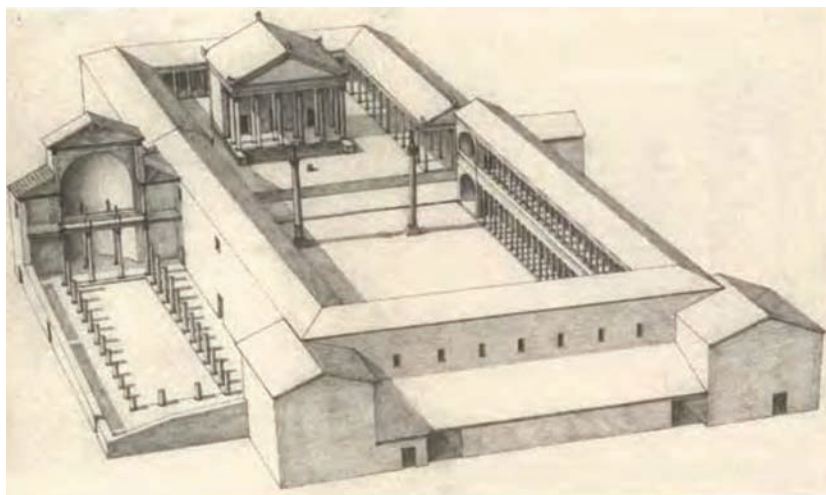
Arhitektura antičkog Zadra

Rimsku arhitekturu odlikuju raznovrsni objekti bez kojih je nezamislivo funkcioniranje grada. Ti objekti

Gradski raster, Zadar

različita su karaktera: religijskog, gospodarskog, upravnog ili kulturnog. Takve građevine uglavnom darivaju gradske vlasti ili bogati pojedinci. Na zapadnoj strani poluotoka nalazio se forum s kapitolijem. (Cambi, 2002: 62) Uz istočnu i sjevernu stranu foruma pružali su se raznorazni dućani (*tabernae*) podignuti najkasnije u doba cara

Pokušaj rekonstrukcije foruma i kapitolija iz severijanske faze, Zadar.

Augusta. Tom vremenu pripada i gradska bazilika – *basilica Iulia*, koja se pružala sjeverno od foruma, tj. ispod današnje katedrale. Forum je bio okružen trima stranama trijemova na dva kata iz druge polovine 1. st., iz doba Flavijevaca. Na suprotnoj strani, jugoistočnoj, nalazio se nimfej (fontana) gdje je izvorno stajala ležeća skulptura nimfe oslonjene na amforu iz koje je tekla voda. Monumentalna gradska bazilika, koja se naziva Severiana, podignuta je s južne strane foruma krajem 2. st./ početkom 3. st. Unutrašnji prostor bazilike bio je podijeljen na tri broda, a nad bočnim brodovima dizale su se galerije rastvorene stupovima oslonjenim na pilastre koji su bili ukrašeni reljefima Jupitera Amona i Meduze. Gradska vijećnica (*curia*) nalazila se u blizini bazilike. (Jeličić Radonić, 2014: 94–95) U zapadnom dijelu foruma stajala su dva monumentalna stupa s kapitelima. Danas se očuvao jedan stup koji još uvijek stoji na izvornom mjestu, a na vrhu je stajala skulptura. U srednjem vijeku služio je kao „stup sramote“. Zapadno od foruma diže se kapitolijski hram. Riječ je o heksastilnom hramu s kaneliranim stupovima i korintskim kapitelima na pročelju. Stil kapitela pokazuje karakteristike ranog Augustovskog doba. Hram je posvećen kapitolijskoj trijadi što nam pokazuju tri cele s odvojenim ulazima u unutrašnjosti hrama. U celama su stajale skulpture božanstava: Uzvišenog Jupitera (*Iovi Augusto*), Uzvišene Junone (*Iunonae Augustae*) i Uzvišene Minerve (*Minervae Augustae*). Nažalost pronađeni su samo ostaci dijela ruke nadnaravne veličine. Kipovi božanstava izvorno su stajali na postamentima s posvetnim natpisima. Natpisi su otkriveni kao spolije u temeljima crkve sv. Donata kao i drugi ulomci hrama. Hram je bio s južne, zapadne i sjeverne strane okružen trijemom koji je imao dva niza stupova, vanjski i unutrašnji. (Suić, 1981: 209–214) U Jaderu se dio urbanog života odvijao i u termama koje su bile podignute

Ostaci rimskog foruma

u mnogim gradskim četvrtima i u blizini foruma. Zasad su najbolje istražene te velike gradske terme. Najveća antička građevina – amfiteatar nalazio se izvan gradskih zidina. Ostaci amfiteatra bili su uočljivi još u 17. st. kada je nad njima sagrađena mletačka tvrđava (Mezzaluna) izvan prostora poluotoka. (Jeličić Radonić, 2014: 101)

Zadar u ranom srednjem vijeku

Razdoblje od 3. do 5. st. obilježeno je prodorima brojnih naroda kroz granice Rimskog Carstva. U tom razdoblju razvija se u gradu nova religija – kršćanstvo, koja će svoje temelje imati na području foruma. To je zapravo rijedak slučaj da se na glavnom poganskom forumu formira nova religija. Ali upravo tu kršćani će podignuti svoj prvi oratorij, krstionicu, biskupsku palaču, a kasnije i

Forum i crkva sv. Donata

katedralu te tako izgraditi temelje vjeri koja će se održati do danas. U 5. st., nakon pada Rimskog Carstva, Zadar je kratko pod vlašću Istočnih Gota, koji u gradu nisu ostavili nikakva urbanističkog nasljeđa, ali su se tu zadržali sve do svog povlačenja iz Dalmacije 537. godine. Padom Istočnogotskog kraljevstva Zadar dolazi pod bizantsku vlast. (Travirka, 2003: 9)

Pod bizantskom vlašću, nakon postupnog zamiranja Salone tijekom 7. st., Zadar postaje glavni grad bizantske teme Dalmacije, a samim time i glavna dalmatinska strateška točka na plovnom putu od Venecije do Carigrada. (Vežić, 2002: 16–17) Bizantska Dalmacija nije bila teritorijalno jedinstvena cjelina, već skup gradskih općina na čelu sa Zadrom. Zbog stalnih prodora Avara i Slavena sa sjeveroistoka prema moru, Bizantinci su pokušali na sve načine učvrstiti vlast u Dalmaciji. U prilog tome ide i putovanje zadarskog biskupa Donata u Carigrad. Naime, on je tamo dobio relikvije sv. Anastazije i vrlo vjerojatno financijsku pomoć za gradnju crkve Svetog Trojstva oko 810. godine, (što dovoljno govori koliko je Bizantincima stalo do grada) koja je od 15. st. poznata kao crkva sv. Donata i koja će do dana današnjeg ostati najpoznatiji simbol grada Zadra. Crkvu će u 10. st. spomenuti i Konstantin Porfirogenet u djelu *De administrando imperio*, koji Zadar naziva imenom Diadora. Crkva je centralna građevina (rotonda), izgrađena na rimskom forumu, čiji se glavni dio sastoji od dvaju prstena i triju apsida te ima prizemlje i kat. (Vežić, 2002: 69–93, Klaić, Petricioli, 1976: 123–126) Pomalo zapuštena, tijekom stoljeća poslužila je u 19/20. st. kao oslonac za stambene kuće. Od 1927. do 1930. godine talijanski konzervatori ruše kuće koje su bile neposredno do crkve, i uz manje konzervatorske i arheološke intervencije stoji u punom obliku i danas. Svojom veličinom i unikatnošću podsjeća na bizantsko prisustvo i stoji kao svjedok vremena sjaja u razdoblju predromanike. (Vrkić, 2010: 163–164) U periodu predromanike (od 9. do 11. st.) sagrađene su još dvije crkve šesterolisnog tlocrta, (popularna Stomorica od koje su danas ostali samo temelji.) Ona je u 16. st. porušena i zasuta, a otkopana i prezentirana 1966. godine. Tlocrtom podsjeća na ključ pa se u Zadru kaže da simbolizira ključeve svetog Petra. Druga crkva bila je na predjelu plaže Kolovare i posvećena je sv. Krševanu, ali nažalost poznajemo je samo po mletačkoj maketi Zadra iz 16. st. (Klaić, Petricioli, 1976: 130)

Od 10. st. Zadar se nastoji odcijepiti od Bizanta, a napokon mu to i uspijeva 1069. god. kada ga hrvatski kralj Petar Krešimir IV. pripaja svojoj državi. Prvi put pravno je ujedinjena bizantska tema Dalmacija i Hrvatska u Hrvatsko Kraljevstvo. U to se vrijeme u Zadru ističe ugledna patricijska obitelj Madijevci koja je vladala gradom (poznata pripadnica obitelji Madijevaca bila je i

hrvatska kraljica Jelena). Poslije sukoba dinastija i smrti hrvatskog kralja Dmitra Zvonimira 1089. godine, Zadranima od 1105. god. priznaju vlast hrvatsko-ugarskih kraljeva. (Travirka, 2003: 9)

Razvijeni srednji vijek

U srednjem vijeku ili točnije od uspostave Mletačke Republike, Zadar će posebno zanimljiv postati upravo Mletačkoj Republici. Grad pod mletačku vlast dolazi prvi put 1115. god. Najstariji podatci o nekoj posebnoj utvrdi za vojnu posadu također sežu u 1115. god., kada je mletački dužd Ordelafo Faledro opsjedao Zadar, a spominje se pod imenom Arx, ali ne znamo gdje se ona točno nalazila. Krajem 14. st. nekoliko dokumenata spominje utvrdnu u blizini crkve svetog Silvestra što vjerojatno implicira na utvrdnu Arx, a to je ujedno i mjesto gdje će Mlečani 1409. god. sagraditi novu utvrdnu – „Citadelu“ (jugozapadni dio grada). (Klaić, Petricioli 1976: 286) Na sjevernoistočnom dijelu poluotoka Mlečani su podigli 1243. god. kaštel za obranu od grada i sigurno utočište u vrijeme pobune. Sto godina kasnije dodatno je utvrđen te iskopan kanal radi boljeg utvrđivanja kaštela. Žitelji Zadra u pokušaju osamostaljenja od Venecije podižu često kratkotrajne i bezuspješne pobune, ali godine 1182. uspjeli su na kraći period doći pod ugarsko-hrvatsku vlast. Sve im se to obilo o glavu i naplatilo 1202. god., u krvavom razaranju slijepog dužda Dandola. On je, naime, u Četvrtom križarskom ratu (1202.–1204.) križarima naplatio prijevoz tako što je tražio da u zamjenu za odgodu plaćanja prijevoza do Svete Zemlje razore Zadar. (Novak, 1965: 48–50) Zadar je u to vrijeme imao čvrste bedeme koji nažalost nisu mogli izdržati silinu mletačko-križarske vojske, ali ubrzo se obnavljaju i svoj konačan izgled stječu u 13. st., koji se neće bitno promijeniti sve do 16. st. i pojave vatrenog oružja (gradnja bastiona). Mletačka se Republika brinula i o utvrđivanju grada prema kopnu, pa je tako 1419. godine odlučeno da se iskopa jarak na potezu gdje se nalazio raniji srednjovjekovni jarak, koji je bio skoro zatrpan. Godine 1437. iskopan je jarak do litice pored Kapetanove kule (visoka peterokutna srednjovjekovna kula iz 13. stoljeća. U početku su je zvali Velika kula, a od 15. stoljeća Kapetanova kula. Godine 1684. pretvorena je u zatvor. Jarak je bio dobro izgrađen i u njemu je bilo more pa je tako grad bio pretvoren u otok. (Raukar, Petricioli, Švelec, Peričić, 1987: 131)

U vrijeme romanike (1000.–1250.) Zadar se može pohvaliti jednom od najljepših romaničkih crkava u Hrvatskoj – crkvom sv. Krševana. Riječ je o samostanskoj trobrodnoj bazilici muških benediktinaca posvećenoj 1175. godine. Tu je zapravo bila ranija crkva sv. Krševana iz 10. stoljeća koja je preuređena i proširena. Nažalost od samostana – koji se nalazio na mjestu današnjeg Narodnog

Slavoluk Melije Anijane

muzeja – ostala je samo crkva. Benediktinke su također imale svoj samostan u crkvi sv. Marije (godine 1066. Čika iz roda Medijevaca utemeljuje samostan) i mogu se pohvaliti rijetkom činjenicom, a to je da se ispred crkve nalazi zvonik iz 12. stoljeća s križno rebrastim svodom, prvi takav u Europi. Godine 1111. umire Vekenga, opatica samostana sv. Marije i Čikina kći, a na njezinu epitafu spominje se ulazak ugarsko-hrvatskog kralja Kolomana (ugarski kralj od 1095.–1116. i hrvatsko-dalmatinski od 1102.–1116. godine) u grad, što dovoljno govori o važnosti Zadra. To je (12.) stoljeće obilježeno brojnim arhitektonskim zahvatima pa je tako i starokršćanska crkva sv. Petra prekrivena danas najvećom katedralom u Dalmaciji – crkvom sv. Stošije iz 12./13. stoljeća. Godine 1280. posvećena je crkva sv. Frane – najstarija gotička crkva u Dalmaciji, a te je godine posvećena i crkva sv. Dominika (Travirka, 2003: 39). Iz 12. stoljeća, točnije 1190. godine, potječe i prvi gradski pečat Zadra, na kojem je uz natpis o sv. Anastaziji prikazan njezin lik i stilizirani grad. U vremenu romanike sačuvao se i najstariji srednjovjekovni prikaz Zadra koji se nalazi u Ravenni. Riječ

je o pojednostavljenom simboličkom liku Zadra iz 1213. god. na mozaiku u crkvi sv. Ivana Evanđelista. S druge strane, najstariji grafički prikaz nalazimo u Grunenbergovu putopisu iz 15. st. (Petricioli, 1999: 6) Posebnu važnost za zadarsku, ali i hrvatsku kulturu nosi 1396. godina kada je osnovano prvo sveučilište na hrvatskom tlu i to od strane dominikanaca u krugu samostana sv. Dominika u Zadru. (Travirka, 2003: 10)

Kasni srednji vijek

Dolaskom Anžuvina na ugarsko prijestolje, Ludovik I. oslobađa Zadar mletačke vlasti, čime se Venecija odriče Zadra i dalmatinskih posjeda mirom iz 1358. god. (potpisanim u crkvi sv. Frane u Zadru). Godine 1409. Ladislav Napuljski – vidjevši da sve više gubi utjecaj u Dalmaciji – prodaje Veneciji za 100 000 dukata: Zadar, Vranu, Novigrad, otok Pag i sva svoja prava na Dalmaciju. Tim činom Zadar ponovno dolazi pod njihovu jurisdikciju u čijem će vlasništvu ostati sve do Napoleonovih osvajanja i ukidanja Mletačke Republike 1797. godine. Sigurni u zagrljaju moćne Republike, Zadranici više ne pomišljaju na ustanke (vjerojatno zbog strahovita uzleta muslimanske vojske), već grad postaje središtem mletačke Dalmacije i sjedištem mletačkog providura. Samim time postaje glavna luka i najveće mletačko vojno uporište na istočnoj jadranskoj obali. Zadar se nalazio na povoljnom geografskom položaju na istočnoj obali Jadrana i bio je nezaobilazna plovna stanica raznih pomoraca i trgovaca. U prilog tome ide i podatak da su na svim pomorskim kartama do 14. st. ucrtane samo tri luke u Jadranskom moru, a to su Dubrovnik, Venecija i Zadar (Travirka, 2003: 11).

Novi vijek

Zbog stalnog pritiska Osmanlija u 16. i 17. st., Zadranici su bili prisiljeni obnoviti već dotrajale zidine radi lakše obrane grada. U grad je došao najpoznatiji mletački arhitekt Michele Sanmicheli koji je od mletačke vlade dobio nalog da na kopnenoj strani grada sagradi nove gradske bedeme i obrambeni kanal. Na mjestu srednjovjekovnog gradskog ulaza (koji se nalazio na trasi antičkog ulaza) izgrađen je tzv. Ponton – monumentalni bastion za obranu grada. Godine 1829. barun Walden na tom mjestu dao je izgraditi prvi javni perivoj u Dalmaciji, danas poznat kao Perivoj kraljice Jelene Madijeveke, (Travirka, 2003: 12) a novi ulaz premješten je jugozapadno od Pontona (tzv. Kopnena vrata). Godine 1543. po nacrtima Michelea Sanmichelia izgrađena su Kopnena vrata (*porta terraferma*) u formi slavoluka (slično kao i antički ulaz u grad). Sanmicheli

Stomorica, sačuvani temelji crkve

je dobio nalog prokopati kanal između gradskih zidina i srednjovjekovnog predgrađa, dakle u prostoru između grada i Varoši (ta ista varoš bit će porušena u vremenu od 1567. do 1570. godine zbog izgradnje utvrde Forte. To je bio ujedno i najsiromašniji dio grada, a njegovi stanovnici su preseljeni na mjesto današnje Varoši). Do ovih je vrata nekad vodio drveni most, a na mjestu današnjeg „ribljeg restorana“ bila je stacionirana gradska straža. Most je porušen 1875. godine i umjesto njega sazidan je nasip s malim otvorom za kanal. Tako je lučica Foša počela poprimati današnji oblik. Zadar je u to vrijeme bio najjača mletačka tvrđava u cijeloj državi. Svi generalni providuri, svi zadarski kapetani vodili su stalnu brigu o njegovim utvrdama jer je on bio stalno u opasnosti od turske navale. (Novak, 1965: 50) Turci su se u nekoliko navrata zalijetali na Zadar, ali svaki put uspješno su odbijeni. Evlija Čelebi, osmanlijski putopisac spominje da su Zadranici iskopali tunel od Fortea prema poluotoku u slučaju prodora Turaka. (Čelebi, 1967: 166) Treba spomenuti i jednu činjenicu iz vremena Ciparskog rata, kada je došlo do velike pomorske

bitke kod Lepanta između Svete Lige i Osmanskog Carstva. U bitku su krenule udružene papinske, španjolske i venecijanske galije, ali i nekoliko galija iz dalmatinskih gradova. Jedna od njih krenula je i iz Zadra s kapetanom Petrom Grisogonom, međutim nije uspjela doći do Lepanta i boriti se u zadnjoj pomorskoj bitci na vesla, već je zarobljena od strane turske mornarice i potopljena negdje u vodama Krfa. Najveći i najdugotrajniji mletačko-osmanski rat Kandijski je rat (1645.–1669.), koji je započeo napadom malteških vitezova na muslimanski brod koji je prevozio vjernike u Meku. Rat se osim na Kreti (Mlečani

Crkva sv. Krševana

su Kretu zvali Kandija) vodio i u Dalmaciji. Glavnina mletačke vojske za Dalmaciju bila je smještena upravo u Zadru, što se moglo i očekivati s obzirom na važnost koju je predstavljao Mlečanima. Obnova mletačko-turskih neprijateljstva u vrijeme tzv. Morejskog rata (1685.–1699.) donijela je sjevernoj Dalmaciji definitivno oslobođenje od turske opasnosti pa je tako i Zadar, oslabljen u ljudstvu i materijalno osiromašen, ali nikad osvojen, mogao konačno odahnuti nakon više od 150 godina turske prijetnje. (Travirka, 2003: 12) Osim tursko-mletačkih ratova, u Zadru su se odvijale i neke građevinske aktivnosti pa je tako u 16. stoljeću svoj konačni današnji oblik dobila crkva sv. Šime. Riječ je o starokršćanskoj bazilici iz 5. stoljeća koja je pregrađena u vrijeme gotike te bila posvećena sv. Stjepanu Prvomučniku. To je trobrodna crkva u kojoj se čuva pozlaćeni srebrni kovčeg sv. Šimuna, nesumljivo najvažniji spomenik zlatarskog umijeća u Hrvatskoj. Izradio ga je zlatar Franjo iz Milana 1377.–1380. po nalogu kraljice Elizabete, žene ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika Anžuvina. (Travirka, 2003: 58). Zanimljivo je da se crkva

sv. Šime trebala nalaziti na drugom kraju grada, na mjestu današnje tržnice. Godine 1600. počela se graditi crkva u koju su trebale biti prenesene relikvije sv. Šime koje su se čuvale u crkvi svete Marije Velike koja je srušena pri gradnji renesansnih bedema. Radovi su prestali vjerojatno u nedostatku financija. Tijekom 17. stoljeća, točnije 1607. godine izgrađena je i palača za generalnog providura Dalmacije u baroknom stilu, koja se neposredno naslanja na Kneževu palaču. U palači će se smjestiti i francuski generalni providur, a za austrijske uprave dobit će gornji kat (1870. godine.). Osim Providurove palače još je jedna palača izgrađena u Zadru i to kraj crkve svetog Ilije - barokna palača Janković, bogate zadarske obitelji koja je imala posjede i djelovanja u širem zadarskom području.

Od Napoleona do Drugog svjetskog rata

Kada su u svibnju godine 1797. Napoleonove trupe dokinule tisućljetno postojanje Mletačke Republike, Zadar i Dalmacija mirom su potpisanim u Campoformiju pripojeni Austriji. (Travirka, 2003: 12) No uskoro je Austrija, uslijed brojnih vojnih poraza, Napoleonu prepustila dio svojeg

Kopnena vrata u Zadru

teritorija, a tako i Dalmaciju. Francuska vladavina trajala je svega sedam godina (1806.–1813.). Godine 1813. austrijska vojska, potpomognuta engleskim trupama, zauzima Zadar, te nakon toga započinje stogodišnja austrijska uprava nad Dalmacijom. Godine 1868. utvrđenja duž južne morske obale većinom su uklonjena, a ona prema luci snižena te je Zadar proglašen otvorenim gradom. (Jović, 2010: 98) Krajem 19. st. u Zadru se popularizira proizvodnja likera. Neki od čak 33 vrste likera koje su zadarske destilerije proizvodile, bili su poznati širom svijeta, a svakako

Crkva sv. Šime

najpoznatiji i najcjenjeniji bio je *Maraschino* - danas izvorni zadarski suvenir. (Travirka, 2003: 14)

Značajna je i godina 1894., kada je, na Silvestrovo, zasjala električna gradska rasvjeta – prva sustavno provedena električna mreža u Hrvatskoj. U Prvom svjetskom ratu Austro-Ugarska Monarhija doživjela je slom, a Rapalskim ugovorom iz 1920. godine, Zadar je pripojen Kraljevini Italiji. Tada dolazi do bitnog mijenjanja sastava stanovništva jer se gotovo dvije trećine Zadrana iselilo u tadašnju Kraljevinu SHS, dok je gotovo isti broj talijanskih doseljenika došao živjeti u Zadar. U Drugom svjetskom ratu Zadar je pretrpio strahovita razaranja, a uslijed mnogostrukih savezničkih bombardiranja iz zraka porušeno je i spaljeno više od 65 % urbane jezgre grada. Konačno pripojenje Hrvatskoj, u granicama tadašnje Jugoslavije i kraj Drugog svjetskog rata, Zadar je dočekao gotovo razoren i napušten, s jedva 6000 stanovnika. (Travirka, 2003: 15-16)

Zaključak

Kao što vidimo, Zadar ima neprekinuti razvoj od osnutka grada. Mnogi spomenici svjedoče o njegovoj dinamičnoj povijesti. Ima izuzetno bogato kulturno nasljeđe koje je na žalost u Domovinskom ratu doživjelo ozbiljna razaranja. No građani Zadra odlučili su preuzeti stvar u svoje ruke i obnoviti svoj grad. Obnova Zadra nije značila samo obnovu zgrada, ulica i trgova; označavala je i uspostavu povijesnog kontinuiteta zaštitom spomenika kulture koji su bili oštećeni. Prema ovome, Zadar je imao jako važnu povijesnu ulogu u pojedinim razdobljima. Ovaj rad predstavlja tek crtice o Zadru, njegovu nastanku,

razvoju, razaranju i obnovi.

Summary

Marko Matešić and Mira Ursić, *Urban legacy of Zadar throughout centuries*

Zadar is a city with a long history and extremely valuable cultural heritage. Situated in the central part of the eastern Adriatic coast, it is the urban centre of northern Dalmatia. Owing to its very favourable position on the coast along with its other topographic and climatic peculiarities, it has been continuously inhabited since the 9th century BC. The first to settle there were the Liburnians, an Illyrian tribe. This part of the Adriatic coast, from the river Raša in Istria to the river Krka in Dalmatia, bore their name at that time. Liburnia was the most urbanised part of the Eastern Adriatic in Roman times.

Literatura

1. CAMBI, N., 2002. – *Antika*, Zagreb.
2. ČELEBI, E., 1967. - *Putopis, Svijetlost*, Sarajevo.
3. GIUNIO, A. K., 2005. – *Carski kult u Zadru, Histria Antiqua*, 13, Pula, 167-178.
4. JELIČIĆ – RADONIĆ, J., 2014. – *Colonia Iulia Iader*, u: *Klasični Rim na tlu Hrvatske*, katalog izložbe.
5. JOVIĆ, V., 2010. – *Jugoistočni potez zadarskih zidina. Povijesni razvoj od antike do kasnog srednjeg vijeka, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Zadar, 79 – 119.
6. KLAJČIĆ, N., – PETRICIOLI, I., 1976. – *Zadar u srednjem vijeku – Filozofski fakultet Zadar*, Zadar.
7. MILIĆ, B., 1990. – *Razvoj grada kroz stoljeća*, Zagreb.
8. NOVAK, G., 1965. – *Presjek kroz povijest grada Zadra, Radovi Instituta jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru sv. XI-XII*. Zadar.
9. PETRICIOLI, I., 1999. – *Stari Zadar u slici i riječi, Narodni muzej Zadar – Forum*, Zadar.
10. RAUKAR, T., – PETRICIOLI, I., – ŠVELEC, F., – PERIČIĆ, Š., 1987 – *Zadar pod mletačkom upravom – Filozofski fakultet Zadar*, Zadar.
11. SUIĆ, M., 1981. – *Zadar u starom vijeku*, Zadar.
12. TRAVIRKA, A., 2003, - *Zadar, povijest kultura, umjetnička baština – Forum*, Zadar.
13. VEŽIĆ, P., 2002. – *Pavuša Vežić, Sveti Donat*, Split - Zadar.
14. VRKIĆ, T., 2010. – *Tomislav Vrkić, Neka novija zapažanja o crkvi sv. Donata u Zadru, Zadarska smotra*, 3-4, Zadar, 159-181.